

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

SAYI : 9

KAYSERİ — 1996

LİBYA YEREL ARAPÇA'SINDA KULLANILAN TÜRKÇE KELİMELER

Dr. Necati AVCI*

Arap ülkeleri'nde kullanılan Türkçe kelimeler konusu, ele alınması gereken önemli konulardan biridir ve bu konuda muhtelif Arap devletlerinde bazı denemeler de yapılmıştır. Yine de bu konunun, dil ve kültür araştırmacılarını, araştırma ve incelemelerine devam etmeye çeken bir konu olarak güncelliğini koruyacağına inanıyoruz.

Türkçe ve Arapça dilleri arasındaki ilişkiyi araştırmak, muhtelif hayat alanlarını kapsadığı için, bu konu ile özellikle dil ve sözlük mütehassısları, sosyal ilimler, tarih, lehçeler ilmi araştırmacıları; dil türetim ilmi ve genel olarak dil fihri ve dil bilgisi uzmanlarının araştırmalarını gerektiren bir konu olarak önem kazanmaktadır.

Belki de bu konu, Osmanlı Devleti'nin asırlarca idare ettiği Arap halkını, bu uzun süre esnasında Türklerle her yönden kaynaşp, dillerinin birbirine kültürel sahalarda gösterdiği tesirinin başka bir cephesidir. Zira bu uzun süre içinde Arapça din, fıkıh ve saire ilimlerin kullanıldığı bir ilim dili idi. Nitekim Osmanlıca'da, I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllara kadar % 50 ye yakın Arapça kelimeler kullanılmaktaydı. Diğer yönden Osmanlıca; yönetim, kültür, halk ve ordu düzeninde kullanılan bir dil idi. İşte buradan başlayarak, Türkçe kelimeler, Osmanlı Devleti'ne bağlı muhtelif eyalet ve sancaklarda kullanılan yerel lehçelere karışmıştır. Hatta bir ara; XIX. asırda Fransızca'nın Türkler arasında kullanıldığı gibi, bazı Arap bölgelerinde Türkçe yüksek sosyete dili olarak kabul edilmiştir.

BU KONUDA YAYINLANAN BAZI ÇALIŞMALAR

Bu konuda, bazı Arap Ülkeleri'nde çeşitli araştırma ve çalışma teşebbüsleri yapılmıştır.

Bu konuya eğilen çalışmaların önemli bir kısmı Suriye'de ele alınmıştır. Bunun başta gelen sebeplerinden biri de, belki de Türkiye ile olan coğrafi konumu ve asırlar boyu süren direk ve yakın ilişkisinden doğan dil, sosyal alışkanlıklar ve iki komşu arasındaki adet ve geleneklerin karşılıklı alışverişinden ileri gelmektedir.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

Bu konuda yapılan araştırma örneklerinden birisi E. Saussey'in¹ 1929'da yazdığı ve Suriye'de kullanılan Osmanlıca kelimeleri ele alan araştırmasıdır. E. Saussey bu araştırmasında, Osmanlıca'dan alınarak Suriye yerel Arap lehçesinde kullanılan yaklaşık (600) kelimeyi kaydetmektedir.

Bu konu ile ilgili diğer örnekler ise; A. Barthelemy'nin² 1935'te yayınladığı sözlük ile R.G. Khoury'nin³ 1968'de yayınladığı sözlüklerdir.

Bu konuda çalışan modern araştırmacılar ise; Prof. T. Halasi-Kun'dur.⁴ Yazar bu çalışmasında, telaffuz ve yerel lehçeye uyum sağlayabilmesi için Suriye'de kullanılan Türkçe kelimelerin uğradıkları tahrif ve düzeltmelerini detaylı olarak ele almaktadır. Araştırmacı bu yazısında, muhtelif hayati yönlerde kullanılan yaklaşık (3000) kelimeyi toplamıştır.

Türkçe'nin Mısır lehçesi üzerindeki tesirine gelince, bu konuda yapılan araştırmalar arasında Dr. Ahmed Îsâ'nın⁵ yayınladığı sözlüğünü örnek gösterebiliriz. Dr. Îsâ'nın bu sözlüğü 1939'da yayınlanmıştır. Yazar bu sözlüğünde Türkçe'den Mısır Yerel Arap lehçesine geçen ve burada gösteremeyeceğimiz onbinlerce kelimeyi kullanmıştır.

Bundan sonra bu konuyu, Prof. E. Littmann⁶ 1954'te ele almış ve yaptığı bir araştırma sonucu, Mısır yerel Arap lehçesinde kullanılan yaklaşık (300) Türkçe kelime kaydetmiştir. Ancak gerçekler bu sayının bir kaç katının Mısır yerel Arapça lehçesinde kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu gerçeği ortaya çıkarmak için daha çok döküman toplama ve araştırma yapmak gerekmektedir.

Dr. Hüseyin Mucîb el-Mısırî*⁷ 1976'da yayınladığı "Mısır Yerel Dilinde Türkçe Kelimeler" adlı makalesinde Türkçe'den alınan ve yerel Mısır lehçesinde kullanılan onbinlerce kelimeyi kaydetmiştir.

Irak yerel Arapçasına girmiş çok sayıda Türkçe kelimeler bulunmasına rağmen bu konuda yalnızca bir çalışmaya rastlayabildik, o da Dr. Hüseyin Mahfuz'un,⁸ 1964'te yayınladığı ve Irak yerel Arapçası'nda kullanılan çok sayıda kelimeyi kaydetmesidir. Buna

1 E. Saussey, Les Mots Tures Dans Le Dialecte De Damas, s. 75,129, Dımaşk, 1929.

2 A. Barthelemy, Dictionnaire Arabe-Francais Dialectes De Syrie, Paris, 1935.

3 R.G. Khoury, Zu Stil Und Spracho Des Finyanus Von Sukri al-Huri, Arabica, Berlin, s. 48-62, 1968.

4 T. Halasi-Kun, The Ottoman Elements In the Syrian Dialects, s. 15-91, London, 1969.

5 Dr. Ahmed Îsâ, El-Muhkam Fî Usûl el-Kelimât el-Âmmiyye, Kahire, 1939.

6 E. Littmann, Turmishes Sprachgnt Im Agyptisch-Arabischen, s. 107-127, Wiesbaden, 1954.

* Kahire Üniversitesi'nde Arap-Türk ve Fars dili ve edebiyatı araştırmacısı bir profesördür.

7 Dr. Hüseyin Mucîb el-Mısırî, Mısır Yerel Dilinde Türkçe Kelimeler, Mısır Tarih Dergisi, c. 23, s. 375, Kahire, 1976.

8 Dr. Hüseyin Ali Mahfuz, Irak lehçesinde Kullanılan Türkçe Kelimeler, Kültür Dergisi, s. 6, Bağdat, 1964.

rağmen bizce Irak yerel Arapça'sına girmiş kullanılmış ve hala da kullanılmakta olan, -ileride şartlarımız elverirse kaleme alacağımız- çok fazla kelimeler kullanılmaktadır.

Kuzey Afrika Arap Devletleri'nden; Cezayir ve Tunus'ta da kullanılan Türkçe kelimeler bulunmaktadır. Prof. Muhammed Şeneb⁹ bir makalesinde, Cezayir yerel Arap lehçesinde kullanılan (400) Türkçe kelimeyi zikretmektedir.

Libya yerel Arap lehçesinde kullanılan Türkçe kelimelere gelince; bu konuda ciddi bir araştırma yapan Libya'lı yazar Ali Mustafa el-Mısratî,¹⁰ 1959'da yayınladığı "Libya-Türkiye Tarihi İlişkileri" adlı bir yazısında, Libya yerel Arap lehçesinde kullanılan Türkçe kelimelerin uzun bir listesini naklederek, bu kelimeleri kullandıkları sahalara göre tasnif etmektedir.

Biz Libya'da çalıştığımız iki yıl içerisinde tespit ederek kaydettiğimiz Libya lehçesindeki Türkçe kelimeleri ayrıca not ederek aşağıda göstermeye çalışacağız.

LİBYA ARAPÇA'SINDA KULLANILAN TÜRKÇE KELİMELER

Bilindiği gibi Trablusgarp Vilayeti ile Bengazî Sancağı; 1551'den 1911 yılına kadar, 360 yıla yakın bir süre Osmanlı Devleti'ne bağlı birer idarî bölgelerdi. Bu uzun süre içerisinde dil kaynaşması; Türkçe kelime ve cümleler, hayatın umumî ve özel her alanında, gelenek ve deyimlerine nüfuz etmekteydi.

Yaptığımız bu gözlem ve tesbitlerimizde (850) kelimeye yakın Türkçe sözcüğün, Libya yerel Arap lehçesinde kullanıldığını kaydettik. Ancak bu kelimeleri tesbit etme ve toplamamızda uyguladığımız metod kulaktan duyma, Libyalılardan rivayet yoluyla toplanan ve aslını muhtelif sözcüklerde araştırma şeklinde olmuştur. Şimdilik bu kelimeleri alfabe sırasına göre tertip ettim, ancak bilahare bu konuda araştırmacıların hizmetine sunmak üzere ileride bir cep sözlüğü veya kitapçık haline getireceğimi ümit ediyorum.

TÜRKÇE KELİMELERİN TASNİFİ

Kaydedilen kelimelerin, muhtelif sahalarda kullanılması itibarıyla bunları iki şekilde tasnif etmeyi uygun bulduk :

- 1) Arapça, Farsça veya Latince olmak üzere kullanılan kelimelerin köküne göre,
- 2) Kelimenin; idarî, askerî, mobilya, mutfak ve saire gibi kullanıldığı alana göre tasnifi.

⁹ Muhammed Ben Cheneb, Cezayir Konuşma Dilinde Muhafaza Edilen Türkçe ve Farsça Kelimeler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, s. 157,213, Ankara, 1966.

¹⁰ Ali Mustafa el-Mısratî, Libya-Türkiye Arasındaki Tarihi İlişkiler, Libya-Trablus, 1968.

İlk önce telaffuzunun kolaylığını sağlamak için bu kelimelerin uğradığı tahrif ve aşınmaları kaydetmeyi uygun bulduk. Şöyle ki :

A- Telaffuzu zor olan ç, v ve p harflerini Arapça'da kolay olan b, f, c veya ş harfine çevrilmesi (Göstereceğimiz listede parantez içinde gösterilen kelimeler, Libya'daki telaffuzudur) :

TÜRKÇE KELİME ARAPÇASI LİBYA'DAKİ TELAFFUZU

a) P ve Ç harflerinin, B ve Ş harflerine dönüşmesi bazılarının da tahrifi :

Pilav	بلاو	(Blaw)
Para	بارة	(Bara)
Piyade	بيادة	(Biyada)
Peçe	بيشة	(Beşe)
Çanta	شنته	(Şanta)
Çay	شاهي	(Şahi)
Çavuş	شأويش	(Şawiş)
Tava	طاوة	(Tawa)
Evet	أيوة	(Ayva)
Çeşme	تشيمة	(Şişma)

b) Se harfinin kalın Sa harfine dönüşmesi :

Sade	صادة	(Sada)
Sermaye	صارمية	(Sarmiya)
Sofra	صفرة	(Sofra)

c) C harfinin S harfine dönüşmesi :

Cezve	سزوة	(Sizwa)
Sancak	سنسوق	(Sinsik)

d) Elif harfinin kelime başından atılması veya değiştirilmesi :

Eşarp	شاربة	(Şarba)
-------	-------	----------

Erişte رِسْتَه (Rište)

Özbek زَبِيك (Zubek)

e) K harfinin G harfine çevrilmesi :

Karagöz كَرَاكُوز - كَرَاجُوز (Garagöz)

Karabolulu كَرَابُولُلِي (Garabullî)

f) Bazı kelimelerde Türkçe'deki Elif harfinin Arapça'daki 'A harfine dönüştürülmesi :

Ahçı عَاشِي (Âşî)

Ordu عَرَضِي ('Urdu)

B- Kelimelerin asıllarına Göre Tasnifi :

1- Osmanlıca'dan bazı değişikliklerle çevrilen Arapça asıllı kelimeler :

Kelimeler :

Şikâr : شِكَار

Şerbet : شَرِبَات

Tarife : طَرِيفَة / تَعْرِيفَة

Zabit : ضَابِط

Muhasebeci : مَحَاسِبِي

Başkâtip : يَاسَّكَاتِب

Haznedar : خَزَنَدَار / خَازِن دَار

Eczahane : اَجْزَاخَانَة

Tersane : تَرَسَانَة / دَار صِنَاعَة

2- Aslı Farsçâ olan kelimeler :

Ustat : اُسْتَاذ

Usta : اُسْطَا

Ruzname : رُوز نَامَة

Destur	:	دستور
Nergis	:	نرجس
Hurda	:	خرده

3- Fransızca, İtalyanca ve İngilizce'den Osmanlıca'ya geçen kelimeler :

Postacı	:	بوسطجی
Vapur	:	وابور / بابور
Gümrük	:	جمرك
Bej	:	بيج
İskele	:	سقالة

4- Tamamen Türkçe olan kelimeler :

Katı	:	قاطی
Kötü	:	كوتی
Kundura	:	قدره / كندره
Tencere	:	طنجرة
Belki	:	بلكى
Çok	:	جوق
Yasak	:	ياساق

KELİMELERİN KULLANIM ALANINA GÖRE TASNIFI

1) Sivil idarî alanda kullanılan kelimeler :

Damga	:	دمغة
Tapu	:	طابو
Kâğıt	:	كاغط
Mahzenci	:	مخزنجی

2) Askerî idarî alanda kullanılanlar :

Sağ	:	صاع
Sol	:	صول
Topçu	:	طوبجی
Tabur	:	طابور
Süvari	:	سواری
Nöbetçi	:	نوبتچی
Kışla	:	کَشْلَه / کَشْلَه
Süğü	:	سُجْجی

3) Ev aletleri ve giyimde :

Minder	:	مندار
Yorgan	:	یورغان
Şal	:	شال
Çekmece	:	شکماجه
Sepet	:	سیات
Çarşaf	:	شَرشَاف
Terlik	:	تَرلیک
Bohçe	:	بَحْشَه

4) Mutfak malzemelerinde kullanılanlar :

Tepsi	:	تَبْسی
Kazan	:	کازان / قازان
Balta	:	بالطه
Değirmen	:	دیقرمان
Fincan	:	فنجان
Kaşık	:	کاشیک

Maşa : ماشا

5) Bazı yiyecek-içeceklerde kullanılanlar :

Hoşaf : حُشَاف
Dolma : ضولمة
Köfte : كوفّة
Yaprak : يبراك / يبراق
Börek : بوريك
Çorba : شربة
Kıyma : قیمة / کیمه
Baklava : بقلاوله
Turşu : طرشى / ترشى

6) Muhtelif iyelik ekli sıfat ve yerlerde :

Büyük : بيوك
Hoca : خوجه
İzmirli : ازميرلى
Çelebi : شلبى
Baş imam : باش امام
Ağa : آغا
Zurnacı : زرناجى
Helvaci : حلواجى
Yazıcı : يازجى

7) Adet ve geleneklerde :

Bayram : بيرام
Karagöz : قراقوز / كراكوز

Selamlık	:	سلامت
Nargile	:	نرجيلة
Kandil	:	قندیل

8) Ticaret ve alışverişte kullanılan Türkçe kelimeler :

Doğru	:	دوغری
Taze	:	طازة
Takım	:	طاقم
Temel	:	تامال
Bahşış	:	بخشیش
Birinci	:	برنجی
Pazar	:	بازار

9) Türkçe'den Arapça'ya geçtiği tesbit edilen başka sözcükler :

Akılsız	:	عقلسز
Arakçin	:	عرقچین
Asker	:	عسکر
Binbaşı	:	بکباشی
Canım.	:	جانم
Ceviz	:	جوز
Çadır	:	چادر
Çadırcı	:	چادرچی
Çakmak	:	چاقمق
Çakmakçı	:	چاقمقچی
Çardak	:	چارداق
Çarşafçı	:	شرشافی / چارشافچی

Çaycı	:	چایجی
Çayhane	:	چایخانه
Edepsiz	:	أدبسىز
Havan	:	هاون
Hatun	:	خاتون
Kebap	:	کیاب
Kebapçı	:	کیابیجی
Kumar	:	قمار
Kumarbaz	:	قمارباز
Kumarhane	:	قمارخانه
Nefer	:	نفر
Okka	:	اوقیة
Solcan	:	صولجان
Şalgam	:	شلغم
Tahta	:	تخته
Tütün	:	تین
Yüzbaşı	:	یوزباشی

Bütün bu bilgiler, aslında Libya yerel Arap lehçesinde kullanılan Türkçe kelimeleri hakkında kısa ve hızlı bir göz atmaktan ibarettir. Zira bahsettiğimiz bu kelimelere ilaveten daha bir çok deyim ve cümleler de bulunmaktadır, hatta azarlama ve kötü sözler hakkında bile ifadeler bulunmaktadır. Burada bu tür kelimelerin kaydedilmesi uygun düşmeyeceği için, ileride hazırlanmasını düşündüğümüz bir kitapçık veya cep sözlüğünde toplamayı daha yerinde bulmaktayız.

* * * * *

NOT • Bu makalemi yazarken, fakültemiz öğretim görevlilerinden Dr. Selahattin Yılmaz'da bulunan ve Libyalı Dr. A.K. Abushwereb'e ait olan "Studies On Turkish-Arab Relations" adı altında ve Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı'nın 1986 Yıllığı'nda yayınlanan aynı konuda bir makaleye rastladım. Bu makaleyi incelediğimde hemen hemen aynı müfredatı ele aldığımı müşahede ettim ve söz konusu makalemden büyük ölçüde istifade ettim.

FAYDALANILAN BAZI KAYNAKLAR

- 1) Ahmed Timur Paşa, *el-Emsâl el-Amiyye*, Beyrut, 1970.
- 2) Ami Şîr; *Arapçalaştırılmış Farsça Kelimeler*, Beyrut, 1980.
- 3) E. Steingass; *Persian-English Dictionary*, Beyrut, 1975.
- 4) Ferit Devellioğlu; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lüğat*, 4. baskı, Ankara 1980.
- 5) Hüseyin Nassar, *el-Mucem el-Arabî*, Kahire, 1968, c. II.
- 6) Mehmet Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, C. I ve II, 1971.
- 7) Mustafa Nihat Özön; *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 5. baskı, İstanbul, 1973.
- 8) Naim Hazım Onat; *Arapça'nın Türk Dili ile Kuruluşu*, İstanbul, C. I, 1944, C. II, 1949.
- 9) Redhous; *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, İstanbul, 1974.
- 10) Şemseddin Sami; *Kamus-u Türkî, Dersaadet*, İstanbul, 1317.
- 11) Şeyh Celal el-Hanefî el-Bağdadî, *Mucem el-Lüğa el-Amiyye el-Bağdadiyye*, Bağdat, 1971 c. I.
- 12) Vecdî Ruzuk Ğâlî, *el-Mucemat el-Arabiyye*, Kahire, 1971.